

ЗА ДВУ-|ТРИСЕМАНТИЧНАТА ПРИРОДА НА ЕСТЕСТВЕНИТЕ ЕЗИЦИ

Иван КАСАБОВ

14

- Иван Касабов е роден през 1952 г. Завършил е българска филология в СУ "Св. Климент Охридски". От 1975 г. работи в Института за български език при БАН, където е научен сътрудник. Кандидат е на филологическите науки. Един от съставителите е на многотомния "Речник на българския език". През 1990 г. издава книгата "Семантичен речник-минимум".

Известно е, че "сред всички науки само четири - логиката, математиката, лингвистиката и семиотиката - се отличават със специфичния абстрактен характер на техните обекти на изследване и същественото за техните описания е използването на знаци, на знакови системи. Всички други науки черпят от техните ресурси за своите описания. Затова самите описания на логическите, математическите, лингвистичните и семиотичните обекти се явяват описания на знаци с помощта на знаци, т.е. метаописания. За тях са необходими понятията метаезик и метареч. [1] Както и да се схваща този абстрактен (идеален) обект на изследване - като система и дори като структура - езикът като такъв обект не е даден за пряко наблюдение. Изследователят на естествения език може да наблюдава само реалните прояви на абстрактната езикова система (структура), т.е. образците на речта в ситуациите, в които те най-

често се срещат и въз основа на тях да строи модел на системно-структурните отношения, които лежат в основата на езика като код.

Реалното, обективно съществуване на значението и смисъла (на плана на съдържанието в езика, с който се занимава семантиката) не се оспорва от никого. Факт е обаче, че тяхното изследване представлява най-сложната и най-слабо разработената област от науката за езика. При емпиричния подход, характерен за традиционната семантика, за реално значение се смята отделената в тълковните речници съдържателна цялост, извлечена от необходимия и достатъчен брой характерни употреби в различни контексти. За смисъл обикновено се приема конкретната реализация на така разбираното значение в речта.

Резултатите от множество семантични изследвания ясно показват, че както за изследването на плана на израза на езика същест-

вува нужда от отделянето на две взаимосвързани, но принципно разграничени /под/равнища - фонетично и фонологично - така и за плана на съдържанието (семантиката) съществува необходимост от разграничаването на две отделни /под/равнища - семемно и семантемно. Така както фонологията се нуждае от абстрактна единица - фонемата, срещу конкретната - звука, така и семантиката се нуждае от абстрактна единица - *семемата*, срещу конкретното (отделимо в речта) значение.

За да бъде признато едно явление за езиков феномен, е необходимо физическият фоно-акустичен факт да бъде осъзнат фонемно. За да се осъзнае пък едно съдържание като езиков феномен, трябва психо-логическата идея да бъде свързана с определена вербална форма. Така например [п] и [б] в п и я и б и я изразяват фонетичните звукове, благодарение на които се различават двете думи-знакове в номинативен план, до-

като фонемите [п] и [б] представят разликите в иманентно-системен план. Когато се съди по плана на израза (фонетичната дума), съдържателните разлики между: б и я, в и я, м и я, п и я, р и я, ш и я, се проявяват чрез различните първи звукове. Това е един вид (номинативен) отношение. Преди да се стигне до разликите обаче, е необходимо дадена дума да бъде формално идентифицирана - коя е тя и дали реално съществува, т.е. свързва ли се дадена форма с определено съдържание (сравни например: *г и я, *д и я, но д и й!). Това е друг вид (иманентно-системен) отношение. От този вид е и съдържателното отношение например между: м и я, ч и с т я и т р и я.[2] По подобен начин не може да бъде осъзнато отделното значение на думата, без да се има предвид общостта на значенията в думата като цялост (семемата), защото:

* то съществува реално чрез нейната форма;

* няма излаз към съответните семантични полета;

* ако това не е така, думата трябва да се разпадне на отделни думи-омоними и да бъде отречена многозначността.

Трудно е да се оспори (макар на пръв поглед да изглежда необичайно или пък банално), че покрай различния смисъл, който се влага при различните употреби на думата "дума", тя се използва и в теоретична метаезикова функция за означаване на отделните реални думи "М", "N" и т.н. В тази функция е уместно да бъде въведен терминът *семантема* като метаезиков термин за лингвистично описание на определена дума в нейната цялост, например като заглавка в тълковен речник. Освен в метаезикова функция, семантемата дава възможност и за израз на друг (освен чисто лингвистичния) тип съдържание, въплътено в езикова форма. Такъв друг тип съдържание е понятийно-логическото във вид на терминологични значения, от една страна, и образно-психическото във вид на значения-образи, от друга. Семантемата в съдържателен план, подобно (но огледално противоположно) на фонетичния звук в плана на израза, е преходът от чисто лингвистичното (обхващано от семемата) съдържание към другите два типа съдържание - понятийно-логическото и образно-психическото. Установяването на разликите между трите типа съдържание, които се изразяват чрез думата-

знак дава възможност за излаз на думата в едно от трите типа свои значения към три принципно различни по своята организация семантични полета:

1. терминологично-таксономични йерархии, каквито съставят термините в различните науки;

2. образно-асоциативни полета, каквито съставят думите в своите образни значения;

3. чисто лингвистични лексико-семантични полета, каквито съставят думите-семемии във всяко от различните си значения.

Добре известно е, че номинативното значение (представлящо сигнификативно-денотативните отношения в думата-знак) може да обозначава "предмета" както в неговото прагматично-битово, така и в неговото понятийно-научно, а така също и в неговото образно-естетическо съдържание. Това може да се твърди поне доколкото никоя семантична теория не отрича съществуването на прагматично-битовите, терминологичните и образните значения със съответните разлики между тях. Внимателният анализ на цялостния лексико-семантичен материал (на българския език) като система [3] показва обаче, че тези три типа значения не са свойство на самите езикови значения, а вътрешно свойство на самия лингвистичен знак - думата, проявено чрез неговите абстрактни единици: "*семемата*"-термин, "*семемата*"-образ, и чисто лингвистичната (*прагматично-битова*) *семема*. Те са инварианти на съответните им варианти - отделните значения. Това свойство позволява при конкретна употреба цялостният знак-дума (семантемата) да бъде използван в един от трите регистъра: научно-терминологичен в езика на науката (или в т.нар. научен стил); образно-естетически в езика на художествената литература (или в художествения стил) и прагматично-битов в ежедневието на разговорна битова реч.

Разглежданият тук проблем може да бъде обсъждан от гледна точка на теорията за семантичната структура на думата, но най-добра илюстрация са неудовлетворителните опити да бъдат съставени конкретни лексико-семантични полета на дадена лексико-семантична система. Трябваше да бъдат изгубени много време и сили, за да се признае (и то не от всички и не изцяло), че лингвистичната семантика или по-точно съдържанието, изразявано чрез средствата на езика, не могат да бъдат организирани въз основа на единен прин-

РЕЧЕВ ЗВУК - Най-малкият сегмент, отделен от потока на звучещата реч.

ФОНЕМА - Основна абстрактна (съответстваща на конкретния речев звук) единица от плана на израза на езика със смислоразличителна функция.

СЕМЕМА - Основна абстрактна (съответстваща на конкретната дума) единица от плана на съдържанието на езика; свързана със съответна звуково-словесна форма.

СЕМАНТЕМА - Абстрактна единица, обединяваща освен същински езиковите значения (семемата) и цялото останало (енциклопедично, научно-терминологично и образно-асоциативно) съдържание на думата.

СЕМИОЗИС - Знаковост като отношение между знака, обозначаващия от него обект и интерпретатора му.

МЕТАЕЗИК - 1. В лингвистиката: езикова система (изкуствена или специално компресирана естествен език) за описание на естествения език като обект.

2. В семиотиката: естествена езикова система като средство за описание на неезикови знакови системи.

"Логиката ни учи да разграничаваме успешно езика-обект от метаезика. Езикът-обект е материята, която се подлага на логическо изследване; метаезикът е езикът (неизбежно изкуствен), с който се провежда изследването" (Р. Барт, "Литература и метаезик")

МЕТАРЕЧ - Реч (изказвания, текст), описващ друг език или знакова система чрез средствата на даден метаезик.

"Митът сам по себе си е метареч, защото той е вторичен език, в който се говори от първо лице" (Р. Барт, "Митология")

В семиотиката: Естествен език, който интерпретира неезикова знакова система (например музикалната критика).

"Една метареч е система, чийто план на съдържанието е съставен сам по себе си от система от знаци или с други думи - това е семиотика, която се занимава със семиотика" (Р. Барт, "Елементи на семиотиката")

цип. Реализмът изисква да се признае, че в областта на лингвистичната семантика се наблюдават три принципно различни типа семантични отношения: иманентно-лингвистични; таксономично-йерархични и образно-асоциативни. За да се избегне прекалената теоретизация за доказване на това положение, тук трябва да се спомене, че достатъчно сериозно доказателство са съставените въз основа на него лексико-семантични полета на българската лексико-семантична система, където таксономичните йерархии и асоциативните полета (представени в съответните типови речници) играят само спомагателна и предварителна роля за съставянето на действително лингвистичните лексико-семантични полета [4].

Ето и един куриозен (но не и нетипичен) пример от интуитивната лексикографска практика като илюстрация на казаното дотук: "ВОДА" ж. 1. Само ед. Прозрачна безцветна течност без вкус и мириса, представляваща в чист вид съединение на две части водород с една част кислород, която е широко разпространена в природата и е необходима за поддържане на живия организъм." [5] Не е необхо-

димо да се коментира подробно тази дефиниция, но заслужава да се отбележи, че всички примери от художествената литература към това значение са употребени в т.нар. разговорно-битово значение. Може би само случайността и изключителният хумористичен талант на автора на следния текст може да предложи достатъчно коректна илюстрация на такова тълкуване: "Наскоро светът узнава, че водата, която пие, не е просто вода, а е сложно химическо съединение на Кислорода с Водорода в съотношение две към едно и това внася смут и размирици в цяла Франция." [6]

В заключение следва да се обобщи, че: I. От системно-структурна позиция може да се говори за двусемантичност на естествения език, тъй като областта на семантиката му се нуждае от две разнорангови в йерархията на езиковите равнища единици за своето адекватно описание и обяснение. Това са семемата като инвариант на отделните чисто лингвистични значения на думата и семантемата като преход от чисто лингвистичното към другите типове съдържание и като инвариант на семемата, на "семемата"-термин, и

на "семемата"-образ.

II. От гледна точка на знаковия характер на естествения език като система от знакове-думи може да се твърди, че поради посочените свойства на думата-знак - възможността да носи посочените три типа значение, присъщи на три различни типа семантики, езикът притежава трисемантична природа. Всичко казано дотук се отнася до езика като система и до природата на неговите единици в потенциция, като възможност за реализация, но безспорно голям интерес представляват и актуалните им прояви в реална реч [7]. ●

Литература:

1. Денисов, П. Н. *Лексика русского языка и принципы её описания*. М., 1980, с. 213.
2. Срв. Бенвенист, Э. *Общая лингвистика [превод]*. М, 1974.
3. Вж. Касабов, И. *Семантичен речник-минимум*. С, 1990.
4. Пак там, с. 59-76.
5. *Речник на българския език, т. II*. С, 1979.
6. Мирон Иванов. *Балканска епопея*. С, 1987, с. 113.
7. По проблема в друг аспект вж. Бенвенист, Э. *Цит. съч.* с. 88-89.